

Tomáš Drobný

Vztah muzeí a památkové péče je šťastně zvoleným tématem konference, zejména v českém prostředí. Řízení kultury a správa kulturního dědictví prodělaly za posledních 20 let významné změny. Navzdory vlastní povaze předmětu, ochrana kulturního dědictví, potažmo celý rámec veřejné podpory kultury, se ve výsledcích a dokonce způsobem uvažování o smyslu vyvíjené činnosti silně prosazuje aktuální podoba řízení veřejné správy a rozčlenění této sféry na dosti odlišné, téměř samostatné oblasti. Muzejnictví, památková péče, archivnictví a knihovny. Ve svém příspěvku bych chtěl poukázat na skutečnost, že tento přístup je ze své povahy rozporuplný, nelogický vzhledem k účelu konání. Muzea a památková péče mají k sobě blízko přímo ze své podstaty, v odborných základech oboru, který je mnohými teoretiky považován za společný.

Jsem si vědom, že jsem úvodem shrnul téma svého vystoupení poněkud zkrátka a že se ode mne očekává jistý přehled, informace o památkové péči v České republice. Nechci zůstat tomuto požadavku nic dlužen. Proto své následující vystoupení rozdělím do několika částí. Za nezbytný považuji skutečně velmi krátký úvod do české památkové péče, zejména pak její malou reflexi v proměnách souvisejících s posledními dvěma desetiletími a uskutečněnou reformou veřejné správy. Dále chci velmi zběžně přiblížit současný stav teorie oboru památkové péče v naší zemi. Poté bych chtěl uzavřít své vystoupení vizuální prezentací a argumentační podporou vyslovené teze o identickém základu muzejnictví a památkové péče.

I.

Počátky a východiska české památkové péče jsou, chtělo by se mi říci jak jinak, stejná, jako rakouská. Vznik Centrální komise pro průzkum a uchování stavebních památek ve Vídni v roce 1850¹ a postupné etablování zemských, následně i krajských a okresních konzervátorů v podobě státního úřadu, který přetrval nejen konec našeho společného státu, určoval podobu památkové péče i v meziválečném období v Československu.² Období po II. světové válce znamenalo nejen postupné vzdalování se způsobu zajištění ochrany kulturního dědictví v obou zemích. Důležitou roli ve vývoji památkové péče hrály poválečné konfiskace a vyvlastňování na přelomu 40 a 50 let., a tak stát získal mnoho zámků, hradů, klášterů a kostelů. Zabavené kulturní dědictví potřebovalo nějakého správce, a proto vznikla v roce 1946 ze zákona Národní kulturní komise pro správu státního kulturního majetku,³ která jej předávala Státní památkové správě a po roce 1958 přešel tento majetek do kompetence krajských národních výborů a dalších organizací státu. Státní památkový úřad byl postupně po zrušení zemského zřízení přeměněn na Státní památkový ústav. Bylo započato se soupisy památek a vznikala jejich první evidence. V roce 1958 byl přijat první památkový zákon u nás, zákon č.22/1958 Sb., o kulturních památkách, který stanovil organizaci a výkon památkové péče.⁴ Vyznačoval se dvěma charakteristikami. Za kulturní památku (míněno nemovitou) označoval vše, co je nositelem

¹ Nejedly, V. Obrisy přístupů k památkové péči na Moravě do poloviny 20. století, s. 16. In: Památková péče na Moravě. Brno 2002, s. 9-110. Státní památkový ústav v Brně. ISBN 80-85032-82-1

² Tamtéž, str. 75

³ Tamtéž, str. 77

⁴ Sedlák, J. Památková péče v Jihomoravském regionu od roku 1948 a počátky Krajského střediska státní památkové péče a ochrany přírody v Brně, s. 114. In: Památková péče na Moravě. Brno 2002, s. 133-133. Státní památkový ústav v Brně. ISBN 80-85032-82-1

památkových hodnot, a to velmi neurčitě, takže se nemuselo vždy jednat o věc, tak jak je definována v občanském zákoníku, ale třeba jen její část. Evidence památek, prohlašovaných jakými komisemi národních výborů, měla charakter pouze podpůrný a způsob jejího založení a vedení přinesl do české památkové péče trvalé problémy, které nejsou vyřešeny dodnes. Druhým rysem je obecně zakotvený princip veřejné správy v tehdejší socialistickém totalitním režimu. Kromě již zmíněného systémově založeného nepořádku, se dá v oblasti veřejného práva hovořit o nepořádku jako systému. Při evidenci památek absentovaly v zákoně prakticky všechny principy dobré správy, jak je známe dnes, principy právního a společenského uspořádání založeného na „vládě práva“ (rule of law)- principy právního státu. Jedinec byl před rozhodováním úřadů bezbranný, soukromé vlastnictví neexistovalo a to, nač si stát bezprostředně nečinil vlastnické právo a ponechal k omezené dispozici občanům, se nazývalo osobním vlastnictvím. Jestli by se někdo domníval, že koncentrace takto rozsáhlých pravomocí v oblasti ochrany kulturního dědictví v rukou státu vedla k jeho efektivní ochraně, mýlil by se. Centralizace moci a zmatené vztahy mezi státními podniky, jejich nadřízenými úřady, nebyla schopna zabránit devastaci a zániku značné části kulturního dědictví. Památkový fond v Československu byl sice válkou prakticky nedotčen, zato však utilitárně ničen ve jméno vládnoucí ideologie budovatelů zářných zítřků. Nic nesmělo pokrokové části společnosti vedené předvojem dělnické třídy, jak se titulovala komunistická strana, stát v cestě do budoucnosti, byť by se jednalo o kulturní dědictví. Organizačně se památková péče rozšířila vybudováním krajských středisek památkové péče a ochrany přírody. K plnění vědeckovýzkumných metodických a poradenských úkolů byl zřízen Státní ústav památkové péče a ochrany přírody v Praze.⁵ Zákon přesto přinesl mnohá pozitiva a vedl k institucionálnímu i odbornému rozvoji památkové péče v příštích desetiletích.

V roce 1987 byl Českou národní radou, zákonodárným orgánem České socialistické republiky představující české země, Moravu a české Slezsko, přijat zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči. Po jednadvaceti novelizacích a změně nálezem Ústavního soudu v uplynulých dvaceti letech platí ve značně pozměněné podobě dodnes. Ani tato právní norma, ač se v něčem inspirovala bavorským památkovým zákonem, nevyřešila ochranu kulturního dědictví jako celku a ukotvila ji na principech socialistického právního řádu a státní správy. Podstatnými rysy zákona jsou: definování památky jako věci, zavedení řízení prohlášení a zrušení prohlášení za kulturní památku ministerstvem kultury, rozvržení památkové územní ochrany v kategoriích ochranných pásem, památkových zón a nejvýznamnějších jako památkových rezervací. Dále ochrana archeologických památek, nakládání s archeologickými nálezy, rozdělení správy památkové péče na odbornou organizaci – Památkový ústav a výkonnou složku v podobě výkonného orgánu státní správy v oblasti památkové péče (dříve národní výbory) a rozšíření principu dvoustupňového správního řízení. Zákon se dále pokusil zpřehlednit evidenci památkového fondu na bázi registrace zřízením Ústředního seznamu kulturních památek ČR jak v kategorii věcí movitých tak nemovitých, upravit systém podpor, náhrad a dotací, nastolit sankce za porušení zákona. Jenže za nedlouho, v roce 1989, se s pádem totalitního režimu prakticky vše změnilo. A tyto změny provázely od počátku pokusy o přípravu zcela nového zákona, či jeho kompletní novelu. Ani jedno se dosud nezdařilo a vše skončilo sérií 21 dílčích, více či méně rozsáhlých novel, vycházejících však převážně z vnějších podnětů, než z vlastních potřeb oboru památkové péče. Stručně uvedu nejzásadnější z nich: vznik obecního zřízení (demokratické samosprávy obcí), zrušení starých krajských národních výborů a vznik nového krajského zřízení (jedná se o tzv. sloučený model výkonu samosprávy a přenesené státní správy), vznik okresních úřadů a o deset let později zrušení všeobecného výkonu státní správy v okresech, vstup do Evropské unie,

⁵ Tamtéž, str. 114.

zajištění rovnosti cizích subjektů při získání oprávnění pro výkon restaurátorských činností a archeologických výzkumů, platnost nových zákonů, které s památkovou péčí souvisí, zejména správního řádu a stavebního zákona, převedení části finančních prostředků na obnovu památek do rozpočtů krajů zákonem o rozpočtovém určení daní, převedení vlastnictví archeologických nálezů na kraje. Některé změny vyhovovaly dílčím představám o účelnosti nové centralizace správy památkové péče sloučením krajských památkových ústavů do jedné organizace Národní památkový ústav. Přesto přetrvávají chronické nedostatky, které vyplývají jak z minulosti velmi vzdálené, zejména v evidenci památek, nedostatečných nástrojů pro analýzu a pojmenování památkových hodnot a efektivnosti jejich ochrany, tak těsně předlistopadové, spjaté se stávajícím zákonem. Jedná se o nefunkčnost naroubování předpisu ze sklonku totalitního režimu na reformované oblasti veřejné správy a demokratický právní řád v oblasti dotací, správního řízení, stavebních předpisů a územního plánování.

II.

Stávající teoretické ukotvení památkové péče spočívá na základech položených ještě vídeňskými klasiky Aloisem Rieglem a Maxem Dvořákem. Doplnili je v meziválečném období Zdeněk Wirth, Václav Wagner, Vojtěch Birnbaum a další. Po druhé světové válce přetrvával jejich vliv a prakticky se mnozí uplatnili při řešení nových otázek souvisejících s uplatněním zestátněných významných památkových objektů, nakládáním se svozy původního mobiliáře a zpřístupněním souboru nejvýznamnějších památek široké veřejnosti. Významným prvkem byl nárůst chráněných památkových území a jejich systematický stavebně historický průzkum. Od konce 50. let, nejpozději v letech 60. začal být dosavadní teoretický základ považován za neúplný, a to zejména s rozšiřující se ochranou archeologického dědictví, historické krajiny a technických památek, která překročila rámec dějin umění, východiska oboru v předchozí etapě. Prohlubující se příkopy mezi vývojem muzejnictví a nástupu jeho teoretické opory muzeologie a chybějících teoretických základů aktuální památkové doktríny si nejlépe povšimnul Ivo Hlobil na sklonku 70. let: „Muzeum je pro širokou veřejnost ztělesněním takovéto „konzervující činnosti“, jež v této instituci nachází nejradikálnější vyjádření, ve skutečnosti je však pouze jednou z možností, jak zaručit ochranu a společenské zhodnocení objektů s rozpoznatelnou mírou muzeality.“⁶ Nicméně ani jemu se po celé desetiletí nepodařilo rozpoutat dostatečnou oborovou diskuzi, která by vedla k rozvoji oboru na soudobých myšlenkových základech. Postupně vytvořil syntézu kompatibilní s ochranou kulturního dědictví v jiných oblastech, když poukázal na skutečnost, že: „Památky (materiální) kultury ovšem nechrání a nezhodnocuje pouze památková péče, ale také příbuzné obory – muzejnictví, galerie, archivnictví, knihovnictví.“⁷ Nejvstřícněji myšlenky Ivo Hlobila přijali muzeologové, zatímco přes zvětšující se míru porozumění mezi památkáři jím navržený systém nedošel uplatnění a stále je předmětem diskuzí. Příčinou bezpochyby zůstává, že muzeologie je přijímaným oborem, zatímco památkáři oponovali, přičemž nejčastější argument vyslovil Václav Richter: „Teorie památkové péče je nonsens. Je možná jen technologie pro památkovou péči. Je však nutné filozofické uvažování, jaký je smysl památkové péče.“⁸ Zásadní odpovědí Ivo Hlobila je definování monumentiky, vědy o ochraně a společenském zhodnocení muzeality předmětných památek.⁹ Památková péče stojí a padá s odpovědnou analýzou

⁶ Hlobil, I., ed. Perůtka M.: Na základech konzervativní teorie české památkové péče, Výbor z textů, s. 147. Národní památkový ústav, Univerzita Palackého v Olomouci. Praha 2008. ISBN 978-80-87104-32-3.

⁷ Tamtéž s. 164

⁸ Tamtéž s. 143

⁹ Tamtéž s. 164

všech hodnot památky, jak se postupně objevovaly od renesance, i hodnotu utilitární – tj. s analýzou celkové památkové hodnoty – monumentity.¹⁰ Monumentitou se tedy rozumí památkovost. Respektování autentické funkce památky odlišuje památkovou péči od muzejnictví.¹¹ Památková péče založená na monumentitě nutně zvažuje také celkovou autenticitu památky, tj. autenticitu matérie, formy i funkce památky. Dnes jsou památkáři často odkazováni jen do oblasti matérie a formy památky...Nicméně památka zbavená autentické funkce podléhá muzealizaci, nebo je odsouzena k zániku.¹² Vztah k muzealizaci vymezuje následně: „Základní rozdíl mezi památkovostí jedné a téže památky in situ a potom přenesené do sbírky (in fondo) je ztráta nepřímé hodnoty vztahové situace původního prostředí.“¹³

III.

Na následujících příkladech bych chtěl poukázat na skutečnost, že památková péče a muzejnictví mají k sobě nejen blízko, nýbrž že vyrůstají ze stejných základů, a to nejen v teoretických úvahách, nýbrž i v rovině praktické. Jejich oddělování nevhodně podporuje i rezortní úřední praxe ukotvená v rozdílných právních předpisech, které pro oblast archivnictví, muzeí a galerií a památkové péče nejenže postrádají zastřešující přístup, ale prakticky na sebe vůbec nenavazují. Ve skutečnosti, v běžném životě, je tomu ale naopak. Význam kulturního dědictví pro společnost je definován stejně, ať už se jedná o historickou stavbu, vzácnou listinu nebo vynikající umělecký artefakt minulých epoch. Propojení formy, materie jako nositelů obsahu památkové podstaty se rozlišuje zejména dle způsobu konzervace. Protože metoda uchování není podstatou památkové péče, ale jen jejím nástrojem, nemá na identifikaci kulturního dědictví a důvod jeho zpřístupnění v současnosti žádný vliv. Jako příklad, kde se uvedené principy spíše přirozeně doplňují, než střetávají, uvedu dvě současná muzea. Museo Stibbert ve Florencii a Vilu Tugendhatových v Brně – Černých Polích. Vila Stibbert byla zbudována v duchu italských vil jako reprezentativní sídlo, které bylo vybaveno uměleckými sbírkami.¹⁴ Jejich soubor čítá kolem 50 tisíc předmětů. Z dnešního pohledu můžeme tuto památku vnímat přinejmenším ze tří kritérií: 1/ uměleckohistoricky významná stavba – památka, 2/ muzeum prezentující rozmanitě a četné sbírky, 3/ památník na dílo mecenáše a život historické osobnosti majitele domu a sbírek. Další, celistvý pohled však zahrne nejen všechny tři hodnoty seřazené vedle sebe, nýbrž propojí je jako záměr, ideu. Vystane nám pak umělecké dílo, Gesamtkunstwerk, které nejvěrněji zrcadlí projev tehdejší kultury sběratelství prezentovaného soudobou instalací do interiéru obytného domu jako estetický projev a životní styl. Deinstalace sbírek, pojatých muzejním a galerijním způsobem, by znehodnotila dům jako celek, ubrala by mu na uměleckém výrazu a poškodila jeho autentičnost jako památky. Způsob historické instalace sbírek je sám o sobě již muzejním exponátem, je obtížně opakovatelný na jiném místě než v prostoru této reprezentativní vily. Muzeum ve vile, jak lze označit zpřístupnění domu s dobovými interiéry sloužícího k uložení bohatých sbírek, spojuje ochranu „in situ“ a „in fondo“ zcela přirozeným způsobem. Jedná se o jev přesahující mnoho staletí. Vždyť místo, kde byly umísťovány a prezentovány umělecké sbírky v prostorách renesančních paláců dalo název muzeím umění – galerie.

¹⁰ Tamtéž s. 178

¹¹ Tamtéž s. 178

¹² Tamtéž s. 178

¹³ Tamtéž s. 170

¹⁴ Obrazem např.

<http://www.google.cz/search?q=museo+stibbert&hl=cs&prmd=imvns&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ei=9QC9T96eOc6WOpeg-Sk&ved=OCKIBELAE&biw=976&bih=605>

Vila rodiny Tugendhatových je časově méně vzdálený případ propojení muzealizace a památkové ochrany staveb. Poměrně strohá, na vybavení interiérů puristicky střídá budova v pohledově výjimečném místě není jen příkladem moderního, funkčně koncipovaného obydlí nejvyšších vrstev tehdejší společnosti. Prostorové uspořádání umožněné novátorským stavebně technickým řešením, design každého detailu vybavení, nejvyšší kvalita použitých materiálů samy o sobě představují záměr, jehož realizace je uměleckým dílem. Vila se proto stala muzeem. Není pouhým památkovým objektem, do kterého lze umístit vhodnou dobovou instalaci interiéru, ale jen vybavení původní, případně jeho věrné kopie. Celý soubor tak tvoří muzejní exponát, resp. sbírku (v případě originálů) v autentickém a neopakovatelném prostoru. Dům je nepochybně uměleckým dílem L. Miese van der Rohe. Jediná možnost odpovídající památkové ochrany vily a její současné prezentace spočívá v propojení metod ochrany stavební památky a muzejních sbírek restaurátorským způsobem. Restaurování, obnovení původního stavu, bylo také zvoleným principem památkové obnovy. Toto rozhodnutí nevzešlo jen z teorie současné památkové péče a muzeologie, ale respektuje záměr, který učinil sám architekt, autor díla, a v současnosti se jedná o jeho opětovné akceptování a rehabilitaci památky.

Resumé

Česká památková péče vychází ze stejných kořenů jako rakouská. Odlišný vývoj nastoupila po druhé světové válce, kdy se pod potřeby správy konfiskovaného kulturního dědictví začal vyvíjet odlišný systém její organizační struktury a správy. Následné změny politického uspořádání po únoru 1948 tento rozdílný směr vývoje završily. Odrazily se v něm politické představy uspořádání společnosti a jejího řízení charakteristické pro totalitní režim. V roce 1958 byl přijat první památkový zákon v českých zemích. Přinesl mnohá pozitiva, ale založil nedostatky, s jejichž důsledky se památková péče nedokázala vypořádat dodnes. Současný zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, schválený na konci bývalého režimu, byl více než dvacetkrát novelizován a je dnes dávno překonaný. K největším nedostatkům dnešní ochrany památek patří jejich špatná evidence a nedostatečná analýza památkových hodnot a jejich efektivní ochrana a špatná provázanost s novými právními předpisy, které vznikly již v demokratickém prostředí. Přesto selhalo již několik pokusů o schválení nového zákona o ochraně památek.

Teorie české památkové péče zaostává za ukotvením příbuzných oborů, zejména muzeologií. Od konce 70. let 20. století se jí systematicky zabývá Ivo Hlobil. Propracoval koncepci monumentiky, poukázal na ochranu kulturního dědictví v jiných oblastech (knihovnictví, muzejnictví, archivnictví), její shodná východiska a vymezil odlišnost identifikace památkových hodnot v zájmu působnosti památkové péče od ochrany památek spravovaných muzei a muzei umění.

Praktický příklad Musea Stibbert ve Florencii a vily Tugendhatových v Brně umožňuje vnímat ochranu kulturního dědictví celostním způsobem. Historická italská vila s bohatými interiéry s původní instalací sbírek majitele – mecenáše - je sama o sobě památkou a zároveň muzeem, a tak je také prezentována veřejnosti. Naproti tomu brněnská vila od světoznámého architekta je moderním výtvarným dílem, které je veřejnosti představeno včetně vybavení interiérů v originální podobě. Vila již není jen památkovým objektem, ale stala se i muzeem.